

İstisnai Zamanlarda Eylem: Güney Afrika ve Guatemala Örnekleri Üzerinden Geçiş Dönemi Adaletine Siyasal Yaklaşım¹

Damla Kuru*

Geliş Tarihi / Received: 24 Mayıs 2026

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Haziran 2026

Kuru, D. (2026). İstisnai zamanlarda eylem: Güney Afrika ve Guatemala örnekleri üzerinden geçiş dönemi adaletine siyasal yaklaşım. *Eğitim Bilim Toplum*, 24(2), 175-197

175

Öz

İç savaşlar, soykırımlar ve Apartheid gibi yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri gibi sorunları aşmak üzere işletilen geçiş dönemi adaleti, alana hâkim olan hukuki yaklaşımların etkisiyle kendine özgü hukuki mekanizmalar aracılığıyla yukarıdan aşağıya bir değişim hedeflemektedir. 1980'lerden itibaren hem uygulama hem de akademik alan olarak gelişirken geçiş dönemi adaleti süreçlerinde yerel aktörlerin katılımı merkezi bir sorun olarak ele alınsa da, dillendirilen öneriler bu aktörlerin süreçlerde ancak pasif bir bulunma (*attendance*) halini destekler şekilde sınırlı kalmaktadır. Bu makale, Güney Afrika ve Guatemala'da yürütülmüş geçiş dönemi adaletinin mekanizmalarından biri olan hakikat komisyonlarındaki katılımla ilgili sorunlara, dışlamalara ve gizliliğe odaklanarak, pasif bulunmadan aktif katılıma (*participation*) geçişin imkânlarını aramak üzere geçiş dönemi adaletine siyasi bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir. Schmitt'in siyaset kavramsallaştırmasından yola çıkarak, barış müzakerelerini geçiş dönemi adaletinin belirleyici karar anı olarak tanımlanmaktadır. Schmitt'in çerçevesi aktif katılım için sınırlı bir rehberlik sunduğu için bu çalışma Arendt'in siyasal kavrayışı ile bu sınırların aşılabilmesi imkânlarını aramaktadır.

Anahtar Sözcükler: Geçiş dönemi adaleti, katılım, istisna hali, çoğulculuk, açıklık.

* Bağımsız Yazar, Eposta: kurudamla1@gmail.com Orcid Numarası: 0009-0007-0293-1334
Independent Author, Email: kurudamla1@gmail.com Orcid Number: 0009-0007-0293-1334

Action in Times of Exception: A Political Approach to Transitional Justice through the Cases of South Africa and Guatemala

Abstract

Transitional justice, implemented to address issues such as widespread and systematic human rights violations, including civil wars, genocides and apartheid, aims to bring about top-down change through distinctive legal mechanisms, influenced by the prevailing legalist approaches in the field. Whilst the participation of local actors in transitional justice processes has been addressed as a central issue as the field has developed, both in practice and in academia, since the 1980s, the proposals put forward have remained limited to supporting only a passive presence (attendance) of these actors within the processes. This article focuses on the issues of participation, exclusion and secrecy within truth-seeking mechanisms -one of the mechanisms of transitional justice implemented in South Africa and Guatemala- and proposes the adoption of a political approach to transitional justice in order to explore the possibilities of a transition from passive attendance to active participation. Drawing on Schmitt's conceptualisation of politics, peace negotiations are defined as the decisive moment of transitional justice. As Schmitt's framework offers only limited guidance for active participation, this study explores the possibilities of overcoming these limitations through Arendt's understanding of the political.

Keywords: Transitional justice, participation, state of exception, pluralism, transparency.

Giriş

176

Bir uygulama olarak, 1990'lı yıllardaki yaygın ve sistematik insan hakları ihlallerine bir çözüm olarak ortaya çıkan geçiş dönemi adaleti (transitional justice) hakikat komisyonları, ceza mahkemeleri, tazminatlar gibi kendine özgü mekanizmaları ile geçmişle yüzleşmeyi amaçlamaktadır. Geçiş dönemi adaleti, kendine özgü hukuki araçlar ve ortaya çıktığı bağlam nedeniyle, hukuk gibi yukarıdan aşağıya doğru bir şekilde işleme eğilimindedir. Tıpkı hukukun ve kurumların insanların davranışlarını düzenleme kapasitesinin de sorgulanmaya başlaması gibi zamanla geçiş dönemi adaletinin uygulayıcıları ve bu alanda teorik çalışmalar yürüten akademisyenler de geçiş dönemi adaletinin de yukarıdan aşağıya değişimi öngören yaklaşıma karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmişlerdir (McEvoy, 2007, s. 416). Bu eleştirel yaklaşımlar, geçiş dönemi adaletini bağlamdan bağımsız her durumda aynı şekilde kullanmayı öngören tek tipçi model mantığını (Sharp, 2015, s. 152), alanın profesyonelleşmesini ve gelişmekte olan bir sektör niteliği kazanmasını (Sharp, 2015, s. 153) ve dış aktörlerin etkisinin yerel halkların etkisini gölgede bırakmasını (Muvingi, 2016, s. 10) da eleştirerek geçiş dönemi adaletine eleştirel yaklaşımları çeşitlendirdiler. Bu tür eleştiriler, mağdurların sürece katılmaya hazır olabilmeleri için hem hakikat komisyonlarına hem de yargılamalara daha uzun süre tanınması gibi usule ilişkin bazı çözüm önerileri de sundu (Nickson & Braithwaite, 2014, ss. 452-453). Bu bağlamda, mağdurların geçiş dönemi adaletine katılımını arttırmak alanın son yirmi yıldır en önemli gündemlerinden biridir (Evrard vd., 2021, s. 428). Geçiş dönemi adaleti

uygulamalarında yerel halkın katılımını artırmaya yönelik bu tür girişimler, hâlâ yanıt bekleyen bazı önemli soruları gündeme getirmiştir: ‘Yerel aktörler kimdir?’, ‘Kim kimin adına konuşur?’ ve ‘Yerellerin süreci sahiplenmesi ve katılımı ne anlama gelir?’ (Lundy & McGovern, 2008, s. 292). Geçiş dönemi adaletinde yerel aktörlerin tam katılımını savunan yaklaşımlar, yerel aktörlerin kavramsallaştırma, tasarım, karar alma ve yönetim süreçlerinin tümüne dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Lundy & McGovern, 2008, s. 266). Bu bağlamda, Roland Kostić’in Bosna-Hersek’teki geçiş dönemi adaleti süreçlerinin toplumsal algısını inceleyen çalışması, çatışan tarafların sürece katılımcı olarak dâhil olsalar bile süreci etkileyemedikleri sonucuna varması bakımından dikkat çekicidir (Kostic, 2012, s. 652). Bu çalışma, Kostić’in bu argümanını bir adım öteye götürüp, katılım meselesine süreçlere aktif katılım (*active participation*) ile süreçlerde bulunmayı (*attendance*) iki ayrı kavramsallaştırma olarak ele alıp, geçiş dönemi adaletinde katılımı artırmaya yönelik eleştirel yaklaşımların ve çabaların neden yetersiz kaldığı sorusuna açık bir cevap arayacak, literatürde eleştirel bir pozisyon alan ve katılımı artırmaya dönük geliştirilen argümanların bu ikili çerçevede aktif katılımı artırmaya dönük değil, süreçlerde bulunmayı arttırmaya dönük olduğunu savunacaktır.

Süreçlerde bulunma (*attendance*) ile süreçlere aktif katılım (*participation*) arasında, geçiş dönemi adaleti sürecini etkileyen önemli farklar bulunmaktadır. Süreçlerde bulunma, aktörlerden önceden onlar için tanımlanmış rollere uyum sağlamaları, yani, süreçlere aktif katılıma kıyasla daha edilgen bir konum almaları beklenmektedir. Buna karşılık süreçlere aktif katılım sağlayanlar, kendileri için çizilen rolleri aşım, süreçlere katılım sağlayacakları alanları ve rolleri inşa edebilmekte ve dolayısıyla geçiş dönemi adaleti sürecinin tasarımı üzerinde daha belirleyici bir etki yaratabilmektedir.

Bu çalışma, süreçlerde bulunmanın sorunlarını açığa çıkartmak için Güney Afrika ve Guatemala’nın hakikat komisyonlarını yetkilendiren kurucu metinleri incelemektedir. Söz konusu ülkelerin geçiş dönemi adaleti deneyimleri, alandaki öncü nitelikleri ve literatürde en sık incelenen vakalar arasında yer almaları nedeniyle geçiş dönemi adaleti alanında özel bir önem taşımaktadır. Her iki örnekte de açık uçlu olmayan geçiş dönemi adaleti tasarımları nedeniyle çatışmanın tarafları homojenleştirilmiş bloklar olarak ele alınmış, aktör çeşitliliği göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda yerel aktörler, kendi özgünlüklerini ifade etme alanlarını sınırlayan, önceden tanımlanmış roller çerçevesinde yalnızca süreçte bulunmaları beklenen aktörler olarak konumlandırılmıştır.

Hem akademik hem de pratik bir alan olarak geçiş dönemi adaleti süreçlerde bulunmanın sınırlılıklarını aşarak aktif katılıma doğru nasıl ilerleyebilir? Bu çalışmada, geçiş dönemi adaleti sürecinin açık uçlu bir biçimde tasarlanmasının ya da başka bir ifadeyle geçiş dönemi adaletine siyasal yaklaşımın, süreçlerde pasif bulunmadan, süreçlere aktif katılıma dönüştürme potansiyeli taşıdığını ileri sürülmektedir. Geçiş dönemi adaletine siyasal yaklaşımın imkânlarını tartışmak amacıyla, çalışmalarında siyasal olanı merkeze alan iki düşünürü odaklanılmıştır. Carl Schmitt'in olağanüstü hâl, istisna durumu ve egemenlik kavramları, mevcut geçiş dönemi adaleti pratiklerinin hukuki alanın içerisinde kalmasına rağmen hâlâ siyasal alanda olup olmadığını sorgulamak açısından işlevseldir; ancak, Schmitt'in siyasal kavrayışı, keskin realizmi nedeniyle, aktörlerin süreçlerde pasif bulunma halinden aktif katılıma haline nasıl geçileceği konusunda sessizdir. Schmitt ile benzer soru ve temaları ele almakla birlikte bunlara özgün yanıtlar geliştiren Hannah Arendt ise eylem, doğruluk (*natalite*) ve kamusal kavramları aracılığıyla tartışmasında aktif katılıma imkân tanımaktadır (Kalyvas, 2009, s. 195).

Bu çalışmanın ilk bölümünde, geçiş dönemi adaletinin hem hukuki hem de siyasal boyutları incelenecektir. İkinci bölümde, Güney Afrika ve Guatemala'nın hakikat komisyonlarının kuruluş aşamaları dışlama biçimlerine ilişkin benzerlikler üzerinden ele alınacaktır. Dışlamalardaki benzerliklerin ardından söz konusu dışlamaların etkileri analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde, barış müzakereleri ve bunların siyasal önemine dikkat çekilerek, Carl Schmitt'in egemenlik, istisna ve olağanüstü hâl kavramsallaştırmaları çerçevesinde tartışılacaktır. Sonuç bölümünden önce yer alan beşinci bölümde, geçiş dönemi adaletine siyasal bir yaklaşımın imkânı ile edilgen bir süreçlerde bulunma yerine süreçlere aktif katılımın olanakları, Hannah Arendt'in siyaset felsefesine referansla ele alınacaktır.

Geçiş Dönemi Adaleti: Hem Hukuki Hem Siyasal Alanın Arasında

Geçiş dönemi adaleti, bugün anladığımız haliyle, iç savaşlar, soykırımlar ve Apartheid gibi yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak amacıyla 1980'lerin sonundan itibaren tartışılmaya başlanan ve 1990'lardan beri akademik çalışmaları ve pratiği eşzamanlı olarak gelişen bir alandır (Arthur, 2009, ss. 324-325). Adından da anlaşılacağı üzere, nihai hedefi demokratik rejimlere ulaşmak olan bir "geçiş" dönemine işaret etmektedir (Méndez, 2001, s. 25). Geçiş dönemi adaletinin ele aldığı konular hem hukuka hem de siyasala aittir ve her iki disiplin de bu alana katkı sunmaktadır. Geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, bir yandan, hukuki usule (*legal proceduralism*) ihtiyaç duymaktadır; öte yandan, tam olarak hukukun konusu olmayan

demokrasi, barış ve uzlaşma gibi hedefleri itibariyle siyasal bir perspektifi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, geçiş dönemi adaletinin hukuki ve siyasal olana dair kesişen noktalarının ayrıntılı biçimde ele alınması, geçiş dönemi adaletinde göz ardı edilen siyasal yönü işaret etmek ve bu alana siyasal bir yaklaşım geliştirebilmek açısından önem taşımaktadır.

Paige Arthur, gelişmekte olan bu alanın temel literatüründe, Nazizm sonrası tarihçilerin kamusal ve derinlikli tartışmalarına yalnızca sınırlı ölçüde atıfta bulunulduğunu isabetli bir biçimde ortaya koymaktadır (Arthur, 2009, ss. 331-333). Bu eksikliğin çeşitli nedenleri olsa da bu çalışmanın sınırları dâhilinde, en belirleyici nedeninin alan ile beraber ortaya çıkan yeni demokrasi teorileri olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, katılım sorununu ele alırken geçiş dönemi adaletini şekillendiren demokrasi teorisini gözden geçirmek yerinde olacaktır. Demokrasinin kolaylıkla “geçilen” bir rejim olmaktan ziyade, belirli bir sosyo-ekonomik altyapıya erişilmesi ve gelişmişlik düzeyiyle mümkün olacağını savunan, 1960’larda altın çağını yaşayan modernleşme kuramını temel alan demokrasi teorileri, tam da geçiş dönemi adaletinin ortaya çıktığı 1980’lerin sonu ile 1990’ların başında geçerlilik ve meşruiyetini yitirmeye başlamıştır (Arthur, 2009, s. 337). Modernleşme kuramını temel alan demokrasi anlayışının yerini, ulusal ve uluslararası kurumların işbirliğinin barışa ve demokrasiye ulaşmada merkezi bir rol oynadığını varsayan liberal kurumsalcı demokrasi yaklaşımı almıştır (Johnson & Heiss, 2018, ss. 120-132). Geçiş dönemi adaleti ile liberal kurumsalcı demokrasi teorileri, yalnızca aynı tarihsel dönemde ortaya çıkıp aynı dönemde altın çağlarını yaşamaları vesilesiyle değil, 1990’larda geçiş dönemi adaleti pratiği ve literatüründeki hukuki yaklaşımın baskın pozisyonu nedeniyle de birbiriyle uyumludur.² Liberal kurumsalcı demokrasi teorileri, geçiş dönemi adaletinin hukuki yaklaşımında olduğu gibi, barış ve demokrasinin tesisinde kurumlara ve hukuki mekanizmalara merkezi bir rol vermektedir. Yanı sıra, her iki yaklaşım da kurumlar aracılığıyla yukarıdan aşağıya dönüşüme dair bir sorun görmez ve hukuki düzenlemeler ve kurumların toplumsal değişimi gerçekleştirme kapasitesine eleştirel yaklaşmaz.

Geçiş dönemi adaletinin ortaya çıktığı dönemde hegemonikleşen liberal kurumsalcı demokrasi anlayışının katkılarıyla hukuki yaklaşım geçiş dönemi adaleti alanında pekişse de bunun sonucu geçiş dönemi adaletine içkin siyasal amaçlar ile hukuki usulün gereği nötr olmak zorunda olan mekanizmaları arasındaki yapısal ikiliklerin keskinleşmesi olmuştur (Andreieu, 2013, s. 97). Bu ikilik, salt hukuki mekanizmaların, yani, yukarıdan aşağı dönüşümün geçiş dönemi adaletinin siyasal hedeflerini gerçekleştirmede yeterli olduğu iddiası sorgulandığı ölçüde görünür hale gelmektedir. Geçiş dönemi adaleti

işletilirken hukuki ve nötr usullerin merkeze alınması, geçmişte ağır insan hakları ihlallerinde bulunmuş rejimlerin yerini alan yeni rejimlerin kendilerini eskilerden ayırtmasını sağlamak, çatışmaya geri dönmek ve yeniden birlikte yaşamaya dair çabaların intikama dönmesini önlemesi açısından önem taşımaktadır (Teitel, 1997, s. 2050). Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından hukuki prosedüre en çok ihtiyaç duyan mekanizması ceza mahkemeleridir. Ceza kovuşturmalarının, kurumlara duyulan güveni artırarak toplumsal güveni pekiştirmede önemli bir rol oynadığı yadsınamaz (De Greiff, 2020); ancak, geçiş dönemi adaletine hukuki yaklaşım geçiş dönemi adaletinin diğer mekanizmalarında da, örneğin hakikat komisyonlarında da fail ve mağdur ikiliği üzerinden işleyen indirgemeci bir çerçeveye sahiptir. Oysa geçiş dönemi adaletinin tanımlı hedeflerinde ortaya çıkan siyasi içerik, bu tür bir ikilik içinde kavranamaz. Barış, uzlaşma ve demokrasi gibi geçiş dönemi adaletinin amaçladığı hedefler siyasidir ve ilgili toplumdaki aktörlerin bu kavramların nasıl anlamlandırılacağına dair söz sahibi olabilecekleri daha geniş ve kapsayıcı tartışmaları gerektirir; ne yazık ki, hukuki usulü önceleyen baskın pozisyonunun çizdiği çerçevede işleyen mekanizmalar, özellikle geçiş dönemi adaletinin doğası gereği başvurduğu ceza hukukunun da etkisiyle, siyasi içerikli meseleleri fail-mağdur ikiliğine sıkıştırarak toplumsal tartışmaları kapatacak bir işlev görür. Sürdürülebilir bir barışın tesisi, yalnızca siyasal elitler arasında yürütülen barış müzakerelerini değil, toplumun farklı kesimlerinin de barış inşa süreçlerine dâhil edildiği çok katmanlı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Kew & Wanis-St. John, 2008, s. 23). Geçiş dönemi adaletinin siyasal kavramlarına ilişkin kamusal müzakerelerin teşvik edilmesi, çatışma sonrası toplumsal ilişkilerin yeniden inşasına olumlu katkılar sağlayabilir (Andrieu, 2010, s. 547). Bu tür geniş ve kamusal tartışmalar ise ancak siyasal bir yaklaşım ile mümkün hale gelebilir. Geçiş dönemi adaletinin hukuki mekanizmaları, komisyon üyeleri ve hâkimlerin uzmanlığına bağlıdır (Muvingi, 2016, s. 17). Buna karşılık, bu çalışmada geliştirilmesi önerilen siyasal yaklaşım, halkın katılımını, şeffaflığı ve kamuoyunun erişimine açık tartışmaları içerir. Başka bir deyişle, geçiş dönemi adaletinin hukuki yaklaşımında özneler zorunlu olarak, siyasi yaklaşımdaki öznelere kıyasla daha pasiftir. Dolayısıyla, geçiş dönemi adaletindeki katılım soruna çözüm üretmek için sürece siyasal bir yaklaşım gerekmektedir.

Güney Afrika ve Guatemala'daki Hakikat Komisyonlarının Kuruluşlarında Görülen Dışlamalar

Hakikat komisyonları, geçmişteki insan hakları ihlallerinin resmi olarak kabul edilmesini ve belgelenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, hakikat komisyonları o ülkelerdeki ihlalleri belgelemek için kurulduklarından,

kurucu metinleri işleyişlerinde çok belirleyicidir. Örneğin, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu görev tanımı kendisine bu yetkiyi verdiği için, normalde ceza hukukuna ait olan faillere af sağlama yetkisine sahipti. Yani, hakikat komisyonları yerel halkın geçiş dönemi adaletinin tasarımı, kapsamı ve uygulanmasında karar verici konumda olmasını sağlayabilecek başlıca geçiş dönemi adaleti mekanizmasıdır (Lundy & McGovern, 2008, s. 271). Paradoksal olarak hem Güney Afrika’da hem Guatemala’da hakikat komisyonlarının yerel öznelerin ve aktörlerin süreçlere aktif katılımından ziyade sadece süreçlerde bulunmaya indirildiği bir alandır. Geçiş dönemi adaletinde katılım sorununu somutlaştırmak amacıyla, bu bölüm Guatemala ve Güney Afrika hakikat komisyonları incelemekte, geçiş dönemi adaleti sürecinin tasarlanmasında kimlerin yer aldığına, özellikle de kuruluş aşamasında hazırlanan komisyonların görev tanımlarına odaklanmaktadır. Hakikat komisyonunun kuruluş sürecine katılımın, geçiş dönemi adaleti sürecinin tamamı üzerinde yadsınamaz bir etkisi vardır çünkü yerel özneler ve aktörler komisyonların görev tanımlarını etkileyebildiği ölçüde komisyonların metodolojisini ve çalışma ilkelerini de etkileyebilir, dolayısıyla uzun vadede geçiş dönemi adaletine aktif olarak katılabilir. Bu çalışma, Güney Afrika ve Guatemala geçiş dönemi adaleti süreçlerinde katılımı incelerken ne yapıldığına değil, ne yapılmadığına odaklanacak; yani komisyonların kuruluş aşamasında kimlerin dışlandığını, dışlamaların hangi biçimlerde ve ne zaman gerçekleştiğine dikkat çekecektir. Bu açıdan bakıldığında, Güney Afrika ve Guatemala tecrübelerini hakikat komisyonlarının kuruluşundaki dışlanmalar benzerleştirmektedir.

Her iki vakada da neden geçiş dönemi adaleti süreçlerine ihtiyaç duyulduğunu anlamak için çatışmalar kısaca özetlenmelidir. Güney Afrika’da mevcut olan Apartheid politikası her ne kadar resmiyette 1948’de başlamış da olsa kolonyal dönemden beri devam eden beyaz üstünlüğünü korumaya dayanır. Apartheid rejimi ırk ayrımcılığını daha da genişleten, ekonomik sömürünün ırkçı yöntemler ile gerçekleşmesine yasal çerçeve sunan bir kurumsallaşmadır. Bu dönemde Güney Afrika’da yerleşim yerleri, iş alanları, eğitim, evlilik gibi hayata dair pek çok alan ırklara göre ayrıldı. Yine aynı dönemde vatandaşlıktan çıkarma pratikleri de dâhil olmak üzere siyahlara dönük yaygın ve büyük insan hakları ihlalleri gerçekleşti. Apartheid karşıtı mücadelenin önemli örgütlerinden olan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve hükümet arasında 1990’da barış müzakerelerine başlandı. 1994’te ilk demokratik seçimler gerçekleşti. 1995’te insan hakları ihlallerini belgelemek için Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) kuruldu.

Guatemala’da, 1960’tan 1996’ya kadar süren 200 binden fazla insanın öldüğü, Hakikat Komisyonu’nun da işaret ettiği gibi soykırım suçunun işlendiği ve kolonyal arka planı da olan bir iç savaş yaşandı. 1951 yılındaki başkanlık seçimini kazanarak başkanlık görevine başlayan Jacobo Arbenz Guzmán toprak reformunu, sendikalaşmayı ve köylü hareketini desteklemiştir. Toprak reformu ile 100 binden fazla köylüye toprak dağıtımına başlamışken, 20 Nisan 1954’te ABD’li sömürgeci şirket United Fruit Company, ABD Dışişleri Bakanlığı üzerinden Guatemala makamlarına resmi şikâyette bulundu. Resmi şikâyeti 1954’te ABD desteğiyle Arbenz’e yapılan darbe ve peşinden reformların geri alınması takip etmiştir. Bu olay hem ABD’nin Guatemala siyasetinin ne kadar merkezinde olduğunun hem de siyasetin ve ekonomik sömürünün ne kadar iç içe geçtiğinin kristalize bir örneğidir. 1960’ta ordu içerisinde gelen başarısız bir darbeyi takiben iç savaş başlamıştır. Birleşmiş Milletler’in de araya girmesi ile 1990 yılında hükümet ve Devrimci Guatemala Ulusal Birliği (URNG) arasındaki barış görüşmeleri başladı. Yaşanan hak ihlallerini belgelemek için 1997’de Tarihi Aydınlatma Komisyonu (CEH) kuruldu.

İki vakanın hakikat komisyonlarının kuruluş aşamasındaki ilk benzerlik, her iki vakada da müzakere masasına kadar direnişin çeşitli aktörler tarafından örgütlenmesidir. Bu çeşitlilik, sadece direnişi örgütleyen aktörlerin kadınlar ve gençler gibi farklı gruplardan olması şeklinde değil, aynı zamanda mücadele ve çatışma çözümü konusunda geliştirdikleri yaklaşımlardaki farklılıkları da ifade eder şekilde anlaşılmalıdır (Thompson & Berat, 2014, s. 209). Direnişçi aktörler, Güney Afrika’daki Birleşik Demokratik Cephe (UDF) veya Guatemala’daki Guatemala URNG gibi çatı örgütler altında bir araya gelmekle beraber, çatışmanın farklı aşamalarında kendi özgünlüklerini korumayı başardılar.

Ancak, her iki vakada da barış müzakerelerine gelindiğinde bu çeşitliliğin kaybolduğunu, müzakerenin homojen grupları temsil ettiği kabul edilen iki taraflı bir sürece indirildiği gözlemlenmektedir. Örneğin, apartheid karşıtı mücadelenin başlangıcından itibaren apartheid karşıtı beyaz aktivistleri de içeren karma örgütler mevcutken, barış müzakereleri, siyahları Afrika Ulusal Kongresi’nin ve beyazları da hükümetin temsil ettiği ikilik ile yürütüldü. Guatemala’da devlet şiddetinin kurbanları, sendikal hareket, silahsız yerli halk, üniversite öğrencileri, köylüler ve dini örgütlerin üyeleri de dâhil olmak üzere, çatışmanın farklı aşamalarında değişmiştir. Bu grupların tek ortak noktası, devlet tarafından devletin çıkarlarına karşı potansiyel bir muhalefet olarak algılanmalarıydı. Ancak, Birleşmiş Milletler’in arabuluculuğunda URNG ile hükümet arasında yürütülen Guatemala barış görüşmelerinde bu çeşitli aktörler temsil edilmedi (Kobrak vd., 1999, ss. 75-76).

İkinci benzerlik, her iki vakada da barış için müzakereler sürerken yaşanan dışlamalara karşı somut tepkilerin ortaya çıkmasıdır. Güney Afrika’da, ANC ve Nelson Mandela’yı müzakere ortağı olarak belirleyen karar, gerillalar, Pan-Afrika Kongresi (PAC) ve Inkatha Özgürlük Partisi (IFP) de dâhil olmak üzere apartheid karşıtı hareketin önemli aktörlerinin tepkileriyle karşılandı (Thompson & Berat, 2014, ss. 247-249). Hükümetin barış müzakerelerinde partner olarak Mandela’yı seçme kararı ANC içinde ideolojik bölünmeleri de tetikledi. Bu durum, çok sayıda ANC üyesinin, Mandela’nın diğer ANC üyelerine danışmadan hükümetle gizli toplantılar düzenlediği için eleştirilmesine neden oldu (Thompson & Berat, 2014, ss. 250-251). 26 Nisan 1994’teki seçimlere çok az bir zaman kala, 28 Mart 1994’te, hali hazırda IFP ve ANC’nin ilişkisinin de çok gergin olduğu bir dönemde, IFP’nin bölgesel özerklik talepleri, seçim sürecinde ve müzakerelerde dışlanmaları gibi sebepler ile boykot etmeyi planladığı 1994 seçimlerini protesto etmek için binlerce Zulu ve IFP destekçisi, Johannesburg’da ANC’nin merkez binasının önünde toplandı ve ANC’ye bağlı silahlı kişiler protestoculara ateş açtığında binlerce kişi öldürüldü (Thompson & Berat, 2014, s. 261). Shell House Katliamı olarak anılan bu olay, dışlayıcı tutumun trajik sonuçları olabileceğini de göstermektedir.

Hakikat Komisyonu, Guatemala’da barış müzakerelerinde tartışmalı konulardan biridir. Hakikat komisyonunun resmi olarak kurulmasından önce, Katolik Kilisesi’nin Tarihsel Hafızanın Kurtarılması Projesi (REMHI), Guatemala Adli Antropoloji Ekibi (EAFG) ve İnsan Hakları Hukuki Eylem Merkezi (CALDH) gibi birçok sivil toplum örgütü ve girişim hakikat arama mekanizmaları başlatmış, önemli miktarda tanıklık toplamış, mezar açma çalışmalarında deliller ortaya çıkarmış ve çeşitli araştırmaları yayınlamıştı (Ross, 2006, s. 75). Hakikat arama mekanizması talep eden çatışmanın mağdurları ve sivil toplum, müzakerelere katılma konusundaki güçlü taleplerine rağmen (Ross, 2006, s. 74), müzakere masasında yer alamadı (Hayner, 2011, s. 32). İnsan hakları örgütlerinin temsilcileri, müzakere masasında belirlenen hakikat komisyonunun görev tanımını, komisyonun failleri isimlendirme yetkisi bile vermediği için cezasızlığı teşvik ettiği gerekçesiyle eleştirdi ve müzakereleri boykot etti (Ross, 2006, s. 74). Komisyonun ortaya koyduğu sonuçların etkisinden duyulan korku ya da faillerin güçlü konumları gibi diğer faktörlerin yanı sıra, yerel halkın güvenini kazanmış bu sivil toplum kuruluşlarının dışlanması, resmi komisyona karşı şüpheli bir tavrın oluşmasına katkıda bulundu; bu durum, köylülerin resmi komisyonla işbirliği yapma konusundaki tereddütlü tavırlarında açıkça görüldü (Ross, 2006, s. 78). Hakikat Komisyonu üyelerinin seçim kriterlerindeki belirsizlik ve komisyon üyelerinin kapalı kapılar ardında seçilmesi, bu aşamadaki dışlanmanın somut örnekleridir.

Her iki komisyonun üye seçimi kriterleri net ve objektif değildi. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) örneğinde, üyelerin “uygun niteliklere sahip, tarafsız ve siyasi görünürlüğü yüksek olmayan kişiler” olması gerektiği belirtilmiştir (Promotion of National Unity and Reconciliation Act 34 of 1995, t.y., s. 8). Guatemala örneğinde ise, CEH’in başkan hariç iki üyesinden biri için belirlenen kriter “kusursuz davranış sergilemiş bir Guatemalalı” olmasıdır (Ross, 2006, s. 76). Objektiflik sorununa ek olarak, Güney Afrika’daki apartheid karşıtı hareket ve Guatemala’daki iç savaş gibi uzun süren çatışma ortamlarında bu kriterlere uyan üyeler bulmak neredeyse imkânsızdır.

Komisyon üyelerinin seçilmesindeki bir diğer dışlayıcı ve sorunlu yön, bu sürecin kamuoyuna açık bir şekilde değil, kapalı kapılar ardında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Güney Afrika’da komisyon üyelerinin seçimi üç aşamalıdır.³ Aslında, komisyon üyelerinin seçimi son aşamaya kadar şeffaf bir şekilde yürütüldü. Üçüncü aşamada, 25 adaydan oluşan bir kısa liste nihai karar için Başkan Nelson Mandela’ya gönderildi. Mandela, kısa listeden seçtiği 15 komisyon üyesine ek olarak, kısa listede olmayan iki kişiyi de komisyon üyesi olarak atadı (Hayner, 2011, s. 212).

Guatemala’da Güney Afrika’dan farklı olarak, uluslararası bir başkan vardır, komisyon bu yüzden karmadır, TRC’ye kıyasla hakikat komisyonu daha az üyeye sahiptir. CEH, başkanın yabancı olduğu, orduyu ve gerillaları temsil eden iki ulusal üye ile birlikte üç kişilik karma bir komisyondur. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, komisyon başkanını doğrudan atamıştır. Komisyon başkanı Christian Tomuschat, CEH’nin görev tanımında belirtildiği üzere, bir komisyon üyesini “kusursuz davranış sergilemiş bir Guatemalalı” kriterine uygun olarak seçti ve diğerini ise yine komisyonun görev tanımında yer alan diğer kritere uygun olarak Guatemalalı üniversite rektörlerinin önerdiği kişiler arasından seçti (Hayner, 2011, s. 33). Müzakere süreçlerine benzer şekilde, yerli halk veya sivil toplum, komisyon üyelerinin atanmasında hiçbir etkiye sahip olamadı. Ancak CEH, tüm bu dışlamalara ve bu dar kapsamına rağmen soykırımı saptayabilmesinden dolayı Guatemala’nın geçiş dönemi adaleti üzerine çalışan literatürde de kabul gören ve başarılı bulunan bir rapor hazırlayabildi (Isaacs, 2010, s. 265). Guatemala raporunun başarısı büyük ölçüde, 3 komisyon üyesinin inisiyatifi ve sivil toplumun baskıları sayesinde, sivil toplumla yapılan işbirliğine atfedilebilir. Zira CEH kendisinden önce hakikat arayışı için kurulan iki girişimin, yani REHMI’nin ve Centro Internacional para Investigaciones en Derechos Humanos (CIIDH)’un verilerini de raporunda ve çalışmalarında kullanmıştır (Hayner, 2011, ss. 33-34). Sivil toplum temsilcileri müzakereler sırasında görev tanımının şekillendirilmesinde başarılı olamamış olsalar da bu dolayım sayesinde CEH’nin uygulaması üzerinde anlamlı bir etki yaratmışlardır.

Dışlamaların Komisyon Raporları Üzerindeki Etkisi

Yukarıda bahsedilen dışlamalar, hakikat komisyonları üzerinde doğrudan bir etki yaratmıştır. Komisyonların görev tanımları, inceledikleri alanları ve dönemi, dolayısıyla hakikate dair bulgularını belirler. Görev tanımlarında yer alan insan hakları ihlallerinin tanımları ve incelenecek dönem, komisyon raporlarını doğrudan etkileyen iki önemli faktördür. Komisyonların görev tanımlarının yanı sıra, Guatemala örneğinde de görüldüğü üzere komisyon üyelerinin uygulayıcılar olarak sahip oldukları etki komisyon raporlarının nihai içeriğine karar verdikleri için yadsınamaz (Hayner, 2011, s. 212).

TRC, 1960 ile 1994 arasındaki dönemi incelemiş ve inceleyeceği insan hakları ihlallerini ise bedensel zarar çerçevesinde tanımlamıştır. TRC, Apartheid rejimini insanlığa karşı suç olarak tanımlamış olsa da, insan hakları ihlallerini bedensel zarara indirmediği için, Apartheid rejiminden kaynaklanan yapısal şiddet ve toplumsal adaletsizlikler, hakikat arayışının merkezinde değil arka planında kalmış, dolayısıyla komisyon raporunun çeperinde yer almıştır (Nagy, 2008, s. 284). Komisyon, baskı ve sömürü gibi apartheid uygulamasından kaynaklanan sistematik ihlallerden ziyade, cinayet, işkence ve kaçırma gibi bedensel zarara ilişkin insan hakları ihlallerine odaklanmıştır (Moon, 2006, s. 260).

CEH, Guatemala'da 1962 ile 1994 yılları arasında yaşanan insan hakları ihlallerini soruşturmuştur. Bu dönemlendirme, iç savaşa neden olan önemli olayın, 1954 yılında demokratik yollarla seçilmiş Arbenz hükümetini deviren darbenin ve sonrasında meydana gelen insan hakları ihlallerinin CEH raporuna dâhil edilmediği anlamına gelmektedir (Chapman & Ball, 2001, s. 13). En dar anlamıyla darbe, insan hakları çerçevesinde toplumların medeni ve siyasi haklarının ihlali anlamına gelir. Komisyon üyelerinin CEH'nin belirsiz ve dar yetki alanını nispeten geniş yorumlamaları sayesinde, 1954 darbesiyle ilgili gelişmeleri soruşturma yetkisi olmamasına rağmen, CEH raporu, ABD'nin orduya verdiği destekle çatışmadaki rolünü ve dolayısıyla soruşturduğu dönemde meydana gelen ihlallerdeki rolünü ortaya koymuştur. Raporun yayınlanmasının ardından, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, iç savaştaki sorumlulukları nedeniyle özür dilemiştir. İlaveten, CEH raporu çatışmanın yapısal nedenlerine işaret ederek, ayrıcalıklı bir azınlığın ekonomik çıkarlarını korumak için otoriter devletin uyguladığı ırkçı politikaları ve yoksulluğun çatışmadaki rolünü vurgulamıştır (Commission for Historical Clarificatiol, 1999, s. 17). Raporda ayrıca Yerli Halklara karşı işlenen ihlalleri ayrıntılı bir şekilde açıklayıp ve bu ihlallerin soykırım suçu olarak sınıflandırılmasına ilişkin kapsamlı bir gerekçe sunmuştur (Commission for Historical Clarificatiol, 1999, ss. 38-41). Komisyon üyelerinin görev tanımının geniş bir

şekilde yorumlayarak formal çerçevenin dışına çıkması sayesinde elde edilen tüm bu olumlu sonuçlara rağmen, dışlamaların etkisi hissedilmiştir. Burada, CEH'in ne denli eksik kaldığını anlayabilmek için, Guatemala'daki coğrafi, tarihsel ve etnik farklardan dolayı, ülkenin kırsal kesimi ile kentsel kesiminin birbirinden çok farklı iki toplum olduğunun altını çizmek gerekir. CEH, çatışmanın köyler, kasabalar veya tepeler gibi ülkenin diğer bölgelerinden önemli ölçüde farklılıklar barındıran belirli yerel bölgelerdeki insanların nasıl etkilediğini ve onların tecrübelerini tam olarak kavrayamamıştır (Arriaza & Roht-Arriaza, 2010, s. 206).

Barış Müzakereleri, Carl Schmitt'in 'Olağanüstü Hal' ve 'İstisna' Kavramları ile Değerlendirilebilir mi?

Çatışan tarafların homojen gruplar olarak ele alınması ile gerçekleştirilen dışlamalar, geçiş dönemi adaletindeki hukuki-siyasi ikilemi göz önüne alarak değerlendirilmelidir. Siyasi özneler hukuki özneler olarak ele alındığında, hızla fail ve mağdur ikilemine düşerler. Oysa çatışan aktörlerin çoğulluğu ve çatışmaların ardından barış içinde bir arada yaşama çabaları ki geçiş dönemi adaleti mekanizmasının işletilmesi bu çabanın ispatıdır, bu iki ülkenin insanların hukuki yaklaşımın önerdiği ikilikten daha fazlası olduklarını kanıtlamaktadır. Bu çalışmanın fail ve mağdur ikiliğini aşma konusundaki bu ısrarı, cezasızlığa çağrı şeklinde yorumlanmamalı; zira bu çalışmada, geçiş dönemi adaletinin hukuki mekanizmaları, özellikle de ceza mahkemeleri hakkında herhangi bir eleştirel veya onaylayıcı iddiada bulunulmamaktadır. Bu çalışma, çatışmalardan barış müzakerelerine, geçiş dönemi adaleti sürecinden sonrasına, yani barış ve demokrasinin sağlanmasına kadar sürecin her aşamasının siyasetin konusu olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, hukuki usulü merkeze alan bakış açısından ziyade siyasi bakış açısına dönük bu ısrar daha katılımcı bir geçiş dönemi adaletine erişmek ile ilgilidir.

Carl Schmitt, hukuki ve siyasal olanı net bir şekilde birbirinden ayıran düşünürlerden biridir. Geçiş dönemi adaletinin içinde bulunduğu hukuki-siyasi ikilemi bağlamında, Carl Schmitt'in "siyasal" kavramının geçiş dönemi adaletine uygulanıp uygulanmayacağını tartışılması önemlidir. Siyasal kavramını ele alırken Carl Schmitt, öncelikle siyasetin etik, estetik veya ekonomi gibi diğer insani düşünce ve eylemlerden nasıl farklı olduğunu açıklayarak başlar (Schmitt, 2007, s. 26). Siyasal eylem ve saikleri diğerlerinden ayıran kategori, dost ve düşman ayrımıdır (Schmitt, 2007, s. 26). Schmitt, "dost ve düşman kavramlarının somut ve varoluşsal anlamlarıyla anlaşılması gerektiğini; metafor veya simge olarak algılanmaması gerektiğini" savunur (Schmitt, 2007, s. 27). Dost ve düşman ayrımı her zaman savaşla sonuçlanmaz. Savaş, düşmanlığın en uç noktada somutlaşmış halidir; dolayısıyla savaş

durumu bir istisnadır (Schmitt, 2007, ss. 33-35). Ancak, bu kriz anının yarattığı istisnai durum, yani savaş durumu, dost-düşman ayrımının belirleyici niteliğini ortadan kaldırmaz; aksine, kanıtlar (Schmitt, 2007, s. 35). Düşmanın kim olduğu siyasal karara bağlıdır (Schmitt, 2007, s. 34). Dost-düşman ayrımına benzer şekilde, egemenin kararı ne metafordur ne de başkalarının iradesine tabidir; istisnaya karar veren egemendir (Schmitt, 1988, s. 5).

Line Engbo Gissel, geçiş dönemi adaletinin hukuki prosedürün aksine geçmişe dönük işlemesi ama nihayetinde yeni dönemin siyasetini belirlemesinden dolayı ileriye dönük bir yanı da olması sebebiyle istisnai olduğunu, ama bu istisnai yönünün Schmitt'in istisnai kavramından farklı olduğunu savunmaktadır. Gissel, geçiş dönemi adaletinin varoluşsal çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmasına rağmen, Carl Schmitt'in dost-düşman ayrımından farklı olarak geçiş dönemi adaletinin aktörlere ve müzakerelere dayandığını belirtmektedir (Gissel, 2017, s. 356). Oysa Güney Afrika'da ve Guatemala'da, Schmitt'çi anlamda varoluşsal dost-düşman ayrımına dayanan uzun süreli çatışmaların ardından, taraflar için müzakereler zorunluluk haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, çatışan tarafların hiçbiri çatışmayı sona erdirecek güçte olmadığı için (Wilson, 2001, s. 5), müzakerelerden başka bir seçenekleri kalmamıştı. Örneğin, Güney Afrika'da hükümetin beyaz üstünlüğüne dayalı Apartheid rejimini sonsuza kadar sürdüremeyeceği giderek daha açık hale gelse de, apartheid karşıtı hareket de rejimi deviremedi (Thompson & Berat, 2014, s. 243). Egemenin sadece olağanüstü halin ilanına değil, aynı zamanda nasıl kaldırılacağına da karar verdiğini değerlendiren Schmittçi çerçeveden bakıldığında (Schmitt, 1988, s. 7), çatışan tarafların iddialarına rağmen, çatışmanın veya Schmitt'in kavram setleri ile istisnai durumun veya olağanüstü halin devam ettiği göz önüne alındığında, çatışmalar sırasında egemenin var olmadığı ortaya çıkar. Böyle bakıldığında, Gissel'in geçiş dönemi adaletinin istisnai halinin aktörler ve müzakerelere dayandığı varsayımıyla Schmitt'in istisnasından farklı olduğu görüşü boşa çıkar. Fakat geçiş dönemi adaleti yeni egemeni veya rejimi belirleyen kurucu bir an olarak kabul edilirse, Carl Schmitt'in varoluşsal dost-düşman ayrımı, olağanüstü hâl ve egemen kavramlarına atıfta bulunarak geçiş dönemi adaleti üzerine düşünmek mümkündür.

David Dyzenhaus, geçiş dönemi adaletinin hem düzenin yeniden tesis edilmesi hem de yeni egemenlikten beklentilerin şekillenmesi açısından belirleyici bir dönem olduğunu ileri sürerek geçiş dönemi adaleti ile egemenlik arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir (Dyzenhaus, 2020, s. 201). Yeni egemenlikten beklentilerin tesis edilmesi açısından bakıldığında, Dyzenhaus geçiş dönemi adaleti ile egemenlik arasındaki ilişki konusunda

kısmen haklıdır; zira yukarıda da belirtildiği gibi, geçiş dönemi adaleti hukuki mekanizmalar aracılığıyla da olsa demokratik ve barışçıl bir yeni rejimi tesis etmeyi amaçlamaktadır. Fakat öte yandan, Schmitt'e göre, herhangi bir yasallığın var olabilmesi için olağanüstü halin aksine normal durumun olması gerekir ve dolayısıyla normal durumu belirleyen egemenin varlığını gerektirir (Schmitt, 1988, s. 13). Başka bir deyişle, hukuk düzeni normlara değil, olağanüstü hali sonlandıran egemenin "kararına" dayanır (Schmitt, 1988, s. 10). Schmitt'çi bakış açısına göre, olağanüstü hali sona erdiren hukuk düzenini ve dolayısıyla normal durumu tesis eden muzaffer egemenin kararı, barış müzakereleri öncesinde Güney Afrika'da veya Guatemala'da mevcut değildi, yani egemenin varlığının ispatı niteliğinde olan bu karar anı en erken durumda barış müzakerelerinde vardı.

Egemenin kararı üzerine düşünmek, geçiş dönemi adaletinin Schmitt'in kavramsallaştırmasına göre siyasal olup olmadığı sorusunu yanıtlarken aydınlatıcı olabilir. Yeni egemenin tesisine dair karar anı, Güney Afrika'da ve Guatemala'da geçiş dönemi adaletinin kendine özgü mekanizmaları olan hakikat komisyonları, ceza mahkemeleri gibi mekanizmalar kurulmadan, yani geçiş dönemi adaletinden önce barış müzakereleri sürerken gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Çünkü geçiş dönemi adaleti, literatürde tartışıldığı haliyle bir hukuk rejimi olarak istisnai⁴ olsa da (Teitel, 1997, s. 2011), ceza mahkemeleri, hakikat komisyonları gibi hukuki mekanizmalarının uygulanabilmesi için olağanüstü halin kaldırıldığı bir tür 'norm' durumunu gerektirir. Geçiş dönemi adaletinin hukuki mekanizmalarının, hangilerinin o ülke özelinde kurulacağına dahi karar verilen barış müzakerelerin ardından oluşturulduğu göz önüne alınırsa, istisnayı kaldırıp normu kuran egemenin karar anının barış müzakereleri sırasında gerçekleştiği söylenebilir. Bu çerçevede, geçiş dönemi adaletinin mekanizmaların oluşturulması, barış müzakerelerinde ortaya çıkan egemenin karar anının somut kanıtı olarak kabul edilebilir. Geçiş dönemi adaleti çerçevesini, hangi mekanizmaların kullanılacağına dair seçim, incelenen dönem ve ele alınacak insan hakları ihlallerinin tanımları oluşturur (Leib, 2022, s. 440) ve yukarıda vakalar üzerinden gösterildiği gibi, barış müzakereleri tüm geçiş dönemi adalet süreçlerini şekillendiren belirleyici bir andır.

Aktif Katılım ve Eylem Arasındaki İlişki

Geçiş dönemi adaleti ve egemenlik üzerine yapılan tartışma, literatürdeki eleştirel akademisyenlerin bile nasıl geçiş dönemi adaletine aktif katılımı artırmada başarısız olduklarını şu şekilde ortaya koymaktadır: Geçiş dönemi adaletinin hukuki yorumuna eleştirel yaklaşan ve katılımı artırmaya çalışan akademisyenler, kurucu anın müzakerelerde gerçekleştiğini gözden kaçırmış

ve katılımın artırılmasına yönelik önerileri barış müzakerelerinden sonraki süreçlere dair olduğu için yetersiz kalmıştır, hâlbuki katılımı artırmaya yönelik çabalar geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kurulmasından da önce barış müzakerelerinden itibaren başlamalıdır. Bu çalışma, bu öneriyi geliştirirken barış müzakerelerinin süreçlerin en kırılğan anlarından biri olduğunun ve müzakerecilerin sayısını artırmanın, bu alanda çalışanlar için zorlu bir görev olacağına bilincindedir. Fakat bu alanda aktif katılımı artırmayı hedefleyen uygulayıcılar ve düşünürler çabalarını geçiş dönemi adaleti süreçlerinin henüz başlamadığı barış müzakereleri aşamasında dışlanmaları ortadan kaldırmaya yöneltmelidir.

Güney Afrika ve Guatemala örneklerinde, geçiş dönemi adaleti sürecinin çerçevesini belirleyen barış müzakerelerinden dışlananlar geçiş dönemi adaleti süreçlerinde pasif bir pozisyonda kalmıştır, yani yalnızca bulunmuşlardır. Bu anlamda, geçiş dönemi adalet süreçlerinde bulunmak ile süreçlere aktif olarak katılmak arasındaki kritik fark, dışlamalar yoluyla somutlaşmıştır. Her iki vakada da dışlamalar nedeniyle, topluluklar geçiş dönemi adaletinde pasif bir rol üstlenmiş; akademisyenler ve uygulayıcılar bu role katılım olarak yaklaşıp da bu rol gerçekte süreçlerde bulunmaktan ibaret kalmıştır.

Geçiş dönemi adaletinde süreçlere aktif katılımdan ziyade süreçlerde pasif bulunmanın yaygınlığı, geçiş dönemi adaletinin hukuki-siyasi ikileminden ayrı düşünülemez. Vatandaşlar çoğulluklarının korunduğu, karar alma süreçlerine katılma ve kamusal alanda siyaset yapma imkânına sahip siyasi aktörler olarak değil, yalnızca iç savaştan veya uzun çatışmalardan çıkmış ceza hukukunun çizdiği çerçevedeki fail-mağdur ikiliğine yakınsayan hukuki özneler olarak görüldüğünde, süreçlerde bulunmak problem olarak ortaya çıkmaz. Ancak geçiş dönemi adaleti, yeni rejimden beklentiler ile şekillenmiş siyasi bir nitelik taşır (Dyzenhaus, 2020, s. 201). Dolayısıyla, toplumlar geçiş dönemi adaletinin kuruluşundan yani barış görüşmelerinden itibaren süreçten dışlanırsa, geçiş dönemi adaletinin de iddiası olan yeni kamusal alanı etkileme imkânından da mahrum kalırlar.

Hem Guatemala'da hem Güney Afrika'da, dışlamaların iki formunu gördük. İlki, iki vakada da çatışmalar boyunca çoğulluklarını koruyan topluluklar ve savaşan tarafların barış müzakerelerinden itibaren iki homojen gruba indirgenip, o şekilde temsil edilmesidir.⁵ Dışlamanın ikinci formu, incelenecek dönem, insan hakları ihlallerinin tanımı ve komisyon üyelerinin seçimi konusunda kapalı kapılar ardında alınan kararlardır. Süreçlerde pasif bir şekilde bulunmanın ötesine geçmek ve aktif katılımı teşvik etmek için bu dışlamaların tersine çevrilmesi zorunludur. Böyle bir dönüşüm tekleştirilmenin yerine

çoğulluğu, kapalı kapılar ardında verilen kararların yerine ise kamusalılığı koymayı gerektirir. Bu anlamda, Hannah Arendt'in çoğulluğu ve kamusalılığı merkeze alan siyaset teorisi katılım sorununun aşılmasına imkân sağlayabilir.

Arendt'e göre, insani varoluşun en genel durumu doğum ve ölüm, daha kesin bir ifadeyle doğarlık ve ölümlülüktür; insani varoluşun ardından emek, iş ve eylem temel insani etkinlikler olarak kabul edilir (Arendt, 2010, ss. 7-8). Emek, insan bedeninin biyolojik (yaşam) sürecine karşılık gelirken, iş insanlığın doğal yaşamından ayrı olan yapay dünyayla olan ilişkisine karşılık gelen etkinliklerdir. Eylem, doğrudan insanlar arasında geçer, insanlığın çoğulluk durumuna karşılık gelir ve bu çoğulluk durumu da tüm siyasi hayatın koşuludur (Arendt, 2010, s. 7).

Çoğulluk, insan eyleminin koşuludur, çünkü hepimiz aynıyız; yani hiç kimsenin şimdiye dek yaşayan, yaşayacak başka herhangi biriyle asla aynı olamayacağı tarzda insanız (Human). (Arendt, 2010, s. 8)

Bu alıntıda, Arendt için eşitlikle insanları tek tipleştirmedeğini, insanların farklılıklarının ve benzersizliklerinin korunduğu vurgulanmaktadır. Bu şekilde, farklılıkların korunduğu bir eşitlik anlayışı, kendi devletlerindeki eşitsiz sistemleri ortadan kaldırmaya çalışan hem apartheid karşıtı hareket hem de Guatemala iç savaşındaki isyancılar için uygun bir kavramdır. Ayrıca, bu iki ülkedeki isyancı gruplar çatışma sırasında sisteme karşı çıkmak için çeşitli çatı örgütlerde bir araya gelseler bile bu örgütlerde bile çoğulluklarını sürdürmeyi tercih ettiler. İnsanların benzersizliğinin korunduğu bir eşitlik tanımı, geçiş dönemi adaletine aktif katılımın ilk adımıdır.

Eylem, doğarlıkla en yakından bağlantılı insanlık durumudur (Arendt, 2010, ss. 8-9). Arendt'e göre, "...doğumda içkin olarak bulunan yeni başlangıcın kendini bu dünyada duyurabilmesi, sadece, yeni doğmuş biri yeni bir şeye başlama yani eyleme yeteneğine sahip olduğu için mümkündür" (Arendt, 2010, s. 9). Geçiş dönemi adaletinin amacı, yeni rejimlerin geçmişteki ağır insan hakları ihlalleriyle yüzleşerek yeni bir başlangıç yapması olduğundan, Arendt'in doğarlık kavramı geçiş dönemi adaleti için bir başka kilit kavramdır. Geçiş dönemi adaletinin uygulandığı Güney Afrika ve Guatemala örneklerinde olduğu gibi, topluluklar kendilerinden beklenmedik ve zorlu bir yol seçmişlerdir. Daha önce birbirlerini yok etmeye çalışan topluluklar, bir arada yaşama ve demokratik bir toplum olma imkânlarını aramış ve bunu yapma iradesini göstermişlerdir. Andrew Schaap, Hannah Arendt'in 'dünyasallık' kavramını kullanarak uzlaşma kavramının geçiş dönemi adaleti bağlamında siyasi olarak değerlendirilebileceği konusundaki tartışmasında, doğarlık ve geçiş dönemi adaleti arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

Bu anlamda dünyanın kırılğanlığı, insanın doğarlığından kaynaklanır; yani eylemde, sadece belirli bir olasılıklar dizisi içinde düşünmek ve karar vermekle kalmayıp, ‘tamamen beklenmedik’ şeyleri yapmak, yepyeni bir şey başlatmak konusunda da özgür olduğumuz gerçeğinden kaynaklanır. (Schaap, 2005, s. 57)

Eylem, yeni bir başlangıcın olasılığını, ilişkilerin kurulmasını ve ortak bir dünyanın ortaya çıkarılmasını vadeder (Schaap, 2005, s. 59). Bu bakış açısıyla, barış müzakerelerinin kırılğanlığına rağmen, Hannah Arendt’in eylem ve doğarlık kavramlarına dayanan, siyasi ve ucu açık geçiş dönemi adaletinin olasılığı, toplulukların aktif katılımını sağlamak için göze alınabilecek bir risk gibi görünmektedir. Aktif katılım, Arendtçi anlamda çoğulluğu gerektirir; aksi takdirde, yani toplulukların benzersizliği ve çeşitliliği dışlandığında, Güney Afrika ve Guatemala örneklerinde olduğu gibi, topluluklar geçiş dönemi adaleti sürecinde sadece pasif olarak bulunabilirler. Çatışmadan çıkan toplumlar tek tipleştirilip ve iki gruba indirgendikleri için yalnızca hukuki aktör olarak kalırlar; kendilerini siyasi aktörler olarak konumlandıramazlar.

Arendt’e göre çoğulluk siyasi yaşamın temel koşuludur, bu durumu açıklarken Arendt kendisine göre en siyasi halk olan Romalıların dilinde “yaşamak” kelimesinin, “insanlar arasında olmak” anlamına geldiğini vurgular (Arendt, 2010, s. 7).’ Arendt’e göre siyaset çatışma sırasında mümkün değildir; zira çatışmada taraflar birbirlerinin arasında değildirler. Aksine, çatışmada şiddet vardır ve çatışanlar için amaç birbirini yok etmektir. Çatışma sırasında gerçekleşen faaliyetlerin veya tartışmaların siyasi olarak kavranıp kavranamayacağına dair tartışma önemlidir, ancak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışma açısından önemli olan, geçiş döneminin sonunda yeni bir rejim ve kamusal alan oluştuğundan geçiş dönemi adaletine siyasi bir yaklaşımın gerekliliğinin işaret edilmesidir.

Geçiş dönemi adaleti alanında çalışanlar, pratik nedenlerden ötürü genellikle Güney Afrika’da beyazları temsilen Hükümet ve siyahları temsilen ANC veya Guatemala’da Hükümet veya gerillayı temsilen UNRG gibi iki taraflı barış müzakerelerini savunurlar. Güney Afrika ve Guatemala’da, pek çok aktör çatışmaya bir şekilde dâhil olmuş veya çatışmadan etkilenmiştir. Tüm bu aktörleri müzakere masasına toplamak konusunda uygulayıcıların endişeleri pek çok açıdan yerindedir. Ancak, bu zorluk, müzakerelerin kamuoyuna açık olarak yürütülmesiyle aşılabilir. Arendt, kamu terimini, kamusal alanda ortaya çıkan her şeyin herkes tarafından görülebileceği ve duyulabileceği şeklinde açıklar ve mümkün olan en geniş açıklığa sahip olduğu için siyaset açısından

önemini vurgular (Arendt, 2010, s. 50). İlk olarak, açıklık (*publicity*) sayesinde herkes farklı bir bakış açısıyla görür ve duyar; başkaları tarafından görülüp duyulmanın değeri de buradan gelir (Arendt, 2010, s. 57). İkincisi, Arendt bizim gördüklerimizi gören ve duyduklarımızı duyan başkalarının varlığı, bize dünyanın ve kendimizin gerçekliğini garanti eder diye ifade eder (Arendt, 2010, s. 50). Bu nedenle, barış görüşmelerini ve geçiş dönemi adaletini kamuya açmak, çatışmalardan etkilenen herkese, başkalarının geçmişle ilgili bakış açılarını dinleme ve geçmişle başa çıkma konusunda sağlam bir zemin bulmada yardımcı olabilir.

Barış müzakereleri, Güney Afrika ve Guatemala örneklerinde olduğu gibi kapalı kapılar ardında değil, kamuya açık bir nitelik taşınmalıdır. Kamuya açık yürütülen barış müzakerelerinin barış sürecini baltalama ihtimali de vardır. Örneğin, geçiş dönemi adaletinin kazanımlarını pekiştirmek yerine, kamuda açıklıkla tartışılması şiddetin yeniden alevlenme olasılığını beraberinde getirebilir (Isaacs, 2010, s. 254). Daha katılımcı ve müzakereci demokrasi tercih edilirse, nihayetinde geçiş sürecine ve demokrasinin güçlenmesine katkıda bulunacağından bu riskler göze alınabilir (Isaacs, 2010, s. 254). Böylece, geçiş dönemi adaletinde Arendtçi anlamda açıklık arttırılırsa geçiş dönemi adaleti sürecindeki topluluklar, süreci sadece izlemekle kalmayıp, bu sürece aktif olarak katılabilirler.

Sonuç: İstisnai Zamanlarda Eylem

Geçiş dönemi adaletinde katılımı arttırmak için atılması gereken ilk adım, geçiş dönemi adaletine yönelik siyasi bir yaklaşım geliştirmektir. Geçiş dönemi adaletine siyasal yaklaşım, meseleyi salt hukuki bir mesele olarak algılayan hukuki yaklaşımın kaçınılmaz sonucu olan siyasi aktörlerin tek tipleştirilmesinin ve hukuki yaklaşımın doğasında var olan dışlamaların karşısına “çoğulluğu” ve “açıklığı” koymalıdır. Ne yazık ki, bu çalışmada önerilen siyasi yaklaşım da bazı riskler barındırmaktadır.

İlk olarak, Guatemala ve Güney Afrika’daki gibi uzun süren çatışmaların ardından, çoğulculuğu dar anlamıyla yorumlama eğilimi ortaya çıkmaktadır; örneğin, yalnızca silahlı çatışmalara doğrudan dâhil olmuş kişileri dâhil etmek olarak anlaşılabilir. Oysa bu süreç, çatışmaya doğrudan dâhil olanların yanı sıra, eline silah almamasına rağmen çatışmadan etkilenenler de dâhil olmak üzere tüm taraflara açık olmalıdır. Dahası, çoğulculuk kavramı ileriye dönük bir bakış açısı içerir; vatandaşlar bu deneyimle geçiş dönemi adaleti sürecinin ardından oluşturulan yeni kamusal alanda söz sahibi olabilirler.

İkincisi, hassas barış müzakerelerini kamuoyuna açık bir şekilde yürütmek, devam eden barış sürecini tehlikeye atabilecek riskler barındırmaktadır. Barış sürecini yürütmek hassas bir sorumluluktur; çözülmemiş sorunlar, çözülmesi gereken yeni konular veya müzakereler sırasındaki iletişim hataları ateşkesi zedeleyebilir ve şiddetin tırmanmasına neden olabilir. Çatışmaya geri dönmek önemli riskler doğururken, bu riskleri azaltmak için kullanılan dışlama ve gizli karar alma gibi yöntemler de demokratikleşme, siyasete aktif katılım ve eşit vatandaşlık açısından başka riskler doğurur.

Siyasal yaklaşımın riskleri, çatışmayı geride bırakmaya çalışan toplulukların beklentilerine bağlıdır. Bu riskler tarihsel olarak benzer çatışma döngülerini yaşamış ve nihayetinde bu şiddet döngüsünü kırmak isteyen topluluklar için oldukça gerçektir. Ancak, Arendt'in siyasi düşüncesi bağlamında, insanlar hiçbir zaman tamamen öngörülebilir değildir. Eğer durum böyle olsaydı, insanlar doğa ya da bir özü olan diğer şeyler gibi sürekli olarak aynı modeli tekrarlıyor olurlardı (Arendt, 2010, s. 8). İnsan davranışının doğasında var olan öngörülemezlik, geçiş dönemi adaleti süreçlerinin başlatılmasıyla kanıtlanmıştır. Bu nedenle, geçiş dönemi adaletine siyasal yaklaşımdan doğan riskler, pasif bir süreçlerde bulunma hali (*attendance*) yerine aktif katılımı (*participation*) arttırmak için göze almaya değerdir.

Dipnotlar

- 1 Bu yazı Geçiş Dönemi Adaletine Siyasal Yaklaşım: Güney Afrika ve Guatemala'da Hakikat Arayış Mekanizmaları başlıklı yüksek lisans tezime dayanmaktadır.
- 2 Bundan sonra, geçiş dönemi adaleti süreçlerine katılımı bir problem olarak ele almayan yaklaşıma "hukuki yaklaşım" adı verilecektir.
- 3 İlk aşama, insan hakları savunucularından oluşan bağımsız bir seçim kurulunun oluşturulmasıdır. İkinci aşama ise seçim kurulunun adaylarla yaptığı açık mülakatlardır. Açık çağrı yoluyla 300 aday başvurdu ve bu sayı belirlenen kriterlere göre 50'ye indirildi. Mülakatların ardından aday sayısı 25'e indirildi. Üçüncü aşama ise Nelson Mandela'nın komisyon üyelerini atmasıdır.
- 4 Geçiş dönemi adaleti çerçevesinde benimsenen hukuki mekanizmalar, demokratik rejimlerdeki hukuki usulcülüğün aksine, "geçmişteki" insan hakları ihlalleriyle yüzleşmek zorundadır. Teitel'e göre, geçiş dönemi adaletinin istisnai yapısı bu yazıda iddia edilenin aksine, hukuki usule ilişkin bir istisnai durumdur.

5 Örneğin, Güney Afrika’da sendikalar ve toplum grupları dahil 575 örgüt, Apartheid’e karşı birleşmek amacıyla Birleşik Demokratik Cephe’yi (UDF) kurdu (Thompson & Berat, 2014, ss. 228-229). Örneğin, Guatemala’da Guatemalalı gerilla grupları ve Guatemala İşçi Partisi, Guatemala Ulusal Devrimci Birliği’ni kurdu (Jowdy, 1997, s. 301).

Kaynakça

Andreieu, K. (2013). Political liberalism after mass violence John Rawls and a ‘theory’ of transitional justice. İçinde S. Buckley-Zistel, T. Koloma Beck, C. Braun, & F. Mieth (Ed.), *Transitional Justice Theories* (1. bs.). Routledge.

Andrieu, K. (2010). Civilizing Peacebuilding: Transitional Justice, Civil Society and the Liberal Paradigm. *Security Dialogue*, 41(5), 537-558. <https://doi.org/10.1177/0967010610382109>

Arendt, H. (2010). *The Human Condition* (M. Canovan, Ed.; 2. bs.). Univ. of Chicago Press.

194

Arriaza, L. J., & Roht-Arriaza, N. (2010). Weaving a Braid of Histories: Local Post-Armed Conflict Initiatives in Guatemala. İçinde R. Shaw, L. Waldorf, & P. Hazan (Ed.), *Localizing Transitional Justice: Interventions and Priorities after Mass Violence*. Stanford University Press (Bibliovault).

Arthur, P. (2009). How “Transitions” Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*, 31(2), 321-367. <https://doi.org/10.1353/hrq.0.0069>

Chapman, A. R., & Ball, P. (Patrick D. (2001). The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala. *Human Rights Quarterly*, 23(1), 1-43. <https://doi.org/10.1353/hrq.2001.0005>

Commission for Historical Clarificatiol. (1999). *Guatemala: Memory of Silence: Tz’inil Na “Tab” Al: Report of the Commission for Historical Clarification: Conclusions and Recommendations*. Commission for Historical Clarification.

De Greiff, P. (2020). 1. Theorizing Transitional Justice. İçinde R. Nagy, *Transitional Justice* (ss. 31-77). New York University Press.

- Dyzenhaus, D. (2020). Leviathan as a Theory of Transitional Justice. İçinde R. Nagy, M. S. Williams, & J. Elster (Ed.), *Transitional Justice* (ss. 180-217). New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814794661.003.0008>
- Evrard, E., Mejía Bonifazi, G., & Destrooper, T. (2021). The Meaning of Participation in Transitional Justice: A Conceptual Proposal for Empirical Analysis. *International Journal of Transitional Justice*, 15(2), 428-447. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijab013>
- Gissel, L. E. (2017). Contemporary Transitional Justice: Normalising a Politics of Exception. *Global Society*, 31(3), 353-369. <https://doi.org/10.1080/13600826.2016.1255933>
- Hayner, P. B. (2011). *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenge of truth commissions* (Second edition). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203867822>
- Isaacs, A. (2010). At War with the Past? The Politics of Truth Seeking in Guatemala. *International Journal of Transitional Justice*, 4(2), 251-274. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijq005>
- Johnson, T., & Heiss, A. (2018). Liberal Institutionalism. İçinde T. G. Weiss & R. Wilkinson (Ed.), *International Organization and Global Governance* (2. bs.). Routledge.
- Jowdy, G. (1997). Truth Commissions in El Salvador and Guatemala: A Proposal for Truth in Guatemala. *Boston College Third World Law Journal*, 17(2), 285.
- Kalyvas, A. (2009). *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt* (Repr). Cambridge Univ. Press.
- Kew, D., & Wanis-St. John, A. (2008). Civil Society and Peace Negotiations: Confronting Exclusion. *International Negotiation*, 13(1), 11-36. <https://doi.org/10.1163/138234008X297896>
- Kobrak, P., Ball, P., & Spierer, H. F. (1999). State Violence in Guatemala, 1960–1996: A Quantitative Reflection. İçinde *Organizing and repression in the University of San Carlos, Guatemala, 1944 to 1996*. American Association for the Advancement of Science.

Kostic, R. (2012). Transitional justice and reconciliation in Bosnia-Herzegovina: Whose memories, whose justice? *Sociologija*, 54(4), 649-666. <https://doi.org/10.2298/SOC1204649K>

Leib, J. (2022). How Justice Becomes Part of the Deal: Pre-Conditions for the Inclusion of Transitional Justice Provisions in Peace Agreements. *International Journal of Transitional Justice*, 16(3), 439-457. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijac015>

Lundy, P., & McGovern, M. (2008). Whose Justice? Rethinking Transitional Justice from the Bottom Up. *Journal of Law and Society*, 35(2), 265-292. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2008.00438.x>

McEvoy, K. (2007). Beyond Legalism: Towards a Thicker Understanding of Transitional Justice. *Journal of Law and Society*, 34(4), 411-440. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2007.00399.x>

Méndez, J. E. (2001). National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court. *Ethics & International Affairs*, 15(1), 25-44. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2001.tb00341.x>

Moon, C. (2006). Narrating Political Reconciliation: Truth and Reconciliation in South Africa. *Social & Legal Studies*, 15(2), 257-275. <https://doi.org/10.1177/0964663906063582>

Muvingi, I. (2016). Donor-Driven Transitional Justice and Peacebuilding. *Journal of Peacebuilding & Development*, 11(1), 10-25. <https://doi.org/10.1080/15423166.2016.1146566>

Nagy, R. (2008). Transitional Justice as Global Project: Critical Reflections. *Third World Quarterly*, 29(2), 275-289. <https://doi.org/10.1080/01436590701806848>

Nickson, R., & Braithwaite, J. (2014). Deeper, broader, longer transitional justice. *European Journal of Criminology*, 11(4), 445-463. <https://doi.org/10.1177/1477370813505954>

Promotion of National Unity and Reconciliation Act 34 of 1995.

- Ross, A. (2006). The Creation and Conduct of the Guatemalan Commission for Historical Clarification. *Geoforum*, 37(1), 69-81. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2005.02.005>
- Schaap, A. (2005). *Political reconciliation*. Routledge.
- Schmitt, C. (1988). *Political Theory Four Chapters on the Concept of Sovereignty* (G. Schwab, Çev.; Second Printing [1985]). MIT Press.
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political* (Expanded edition). University of Chicago Press.
- Sharp, D. N. (2015). Emancipating Transitional Justice from the Bonds of the Paradigmatic Transition. *International Journal of Transitional Justice*, 9(1), 150-169. <https://doi.org/10.1093/ijtj/iju021>
- Teitel, R. (1997). Transitional Jurisprudence: The Role of Law in Political Transformation. *The Yale Law Journal*, 106(7), 2009. <https://doi.org/10.2307/797160>
- Thompson, L. M., & Berat, L. (2014). *A History of South Africa* (4th ed). Yale University Press.
- Wilson, R. A. (2001). *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (1. bs.). Cambridge University Press.